

Leszek Chlasta*

WSPÓŁCZESNY DETAL ARCHITEKTONICZNY I JEGO INTRODUKCJA W RUINACH ŚREDNIOWIECZNYCH ZAMKÓW

THE CONTEMPORARY ARCHITECTURAL DETAIL AND ITS INTRODUCTION IN THE RUINS OF MEDIEVAL CASTLES

Detail pozwala odkrywać nowe aspekty i treści, kiedy specyfika całościowego ujęcia budynku się kończy. Jednak może zniszczyć znaczenie obiektu, szczególnie w odniesieniu do współczesnej interwencji w strukturę zabytkową zamku. Konieczność zachowania autentycznej struktury nie musi oznaczać całkowitego ograniczenia wprowadzania nowego w zabytkową tkankę. Współczesny detal stanowi znak tworzony przez sposób wyrażania znaczenia oraz proces kreowania funkcji budynku.

Słowa kluczowe: detal, ruiny, zamek, interwencja

Detail allows you to discover new aspects and content, while the specificity of focus on the building ends. But they can also destroy the important object, especially in relation to contemporary interventions in historic structures of the castle. The need to maintain the authentic structure does not necessarily mean the total reduction in the historic introduction of the new tissue. Modern retail is a character created by way of expressing the process of creating meaning and function of the building.

Keywords: detail, the ruins, the castle, contemporary intervention

Kiedy specyfika całościowego ujęcia budynku się wyczerpuje, detal pozwala odkrywać jego nowe aspekty i treści. Dzięki temu budynek zachowuje swoją siłę i witalność w odkrywaniu nowych treści i znaczeń. Detal nieautentyczny może jednak osłabiać lub niszczyć znaczenie budynku, redukując jego wartość, pozbawiając go znaczenia. Detal działa szczególnie

silnie tam, gdzie jako współczesna intruzja pojawia się w substancji obiektów historycznych, zarówno w budynkach zabytkowych jak i cennych ruinach. Konieczność ochrony autentyczności struktury zabytkowej wymaga oczywiście przeprowadzenia stosownych analiz w zakresie prac adaptacyjnych, zweryfikowania pola ingerencji, czyli tego, w jaki sposób współczesne

* Chlasta Leszek, mgr inż. arch., Uniwersytet Techniczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy im. Jana i Andrzeja Śniadeckich, Wydział Budownictwa i Inżynierii Środowiska, Zakład Architektury.

elementy architektoniczne wprowadzane są, by wzbogacać strukturę obiektów historycznych o dużej wartości kulturowej i artystycznej. Działania takie wymagają szczególnej wrażliwości i rozumienia roli detalu architektonicznego.

M. Frascari odchodzi od konwencjonalnego definiowania detalu jako niewielkiej części całości. Proponuje potraktować detal jako łącznik. Wskazuje na tę cechę jako najistotniejszą. Zarówno w kontekście technicznym, kiedy kapitel łączy kolumnę z architrawem, jak i formalnym, kiedy zadaniem portalu jest połączenie zewnątrz z wewnątrz. Detal nabiera w ten sposób także treści metaforycznych lub, szerzej, ideowych, i w ten sposób staje się wieloznaczeniowym wyrażeniem intencji, przeznaczenia i konstrukcji budowli [1].

Tego typu podejście można odnaleźć w twórczości architektonicznej Carlo Scarpy. Konstrukcje jego budynków tworzą wrażenie połączonych przestrzeni. Można stwierdzić, że jest mało przekonujące, ale to właśnie detal stanowi połączenie poszczególnych części jego projektów, nadając znaczenie i definiując strukturę.

W swoim podejściu do projektowania Scarpa kierował się dekompozycją polegającą na komponowaniu brył geometrycznych, przetworzonych surowych form modernistycznej abstrakcji.

Poprzez subtelne, szczerze i konsekwentne zabiegi architektoniczne doprowadzał do koegzystencji starego z nowym, jak to miało miejsce w muzeum Castelvecchio [2]. Owe działania można odnaleźć w adaptacji średniowiecznego zamku Castelvecchio w Weronie na muzeum w latach 1956–1964 [3]. Pomimo upływu kilkudziesięciu lat realizacja ta stanowi nowatorski sposób traktowania problemu ingerowania w stare, które badacze uznają za wyprzedzające ustalenia Karty Weneckiej.

Obecnie możemy zaobserwować w zachodniej Europie próbę traktowania ruin w podobny sposób jak czynił to Scarpa. Pod koniec XX w. i na początku

tego stulecia pojawia się coraz więcej zrealizowanych projektów opierających się na wprowadzaniu współczesnej architektury w strukturę ruin i zamków średniowiecznych. Interwencje te nie stanowią próby odtworzenia obiektu, lecz są niezależną architekturą będącą łącznikiem starego zamku oraz starej architektury militarnej ze współczesnością.

Jednym z wielu przykładów może być zagospodarowanie wzgórza zamkowego w Pombal, w Portugalii. W ciągu ostatnich dziesięcioleci zamek Pombal i jego okolice zostały skazane na odizolowanie od rdzenia miasta położonego u jego stóp. Dla zwykłego mieszkańca miasta zamek stanowił tło codzienności, był zwykłym odniesieniem związanym z lokalną historią.

Podstawowy charakter interwencji opiera się na próbie zaprojektowania nowych elementów, aby były one jasno zdefiniowane na tle zarówno krajobrazu naturalnego jak i istniejących wcześniej elementów, tak aby nie zagrażały charakterowi tych dwóch. Projekt określają trzy obszary, z których każdy został zaprojektowany z innym podejściem.

W pierwszym obszarze podejście koncentruje się na idei „strumienia”. Idea ta została opracowana w taki sposób aby tworzyła i podkreślała połączenie pomiędzy obszarem miejskimi w dolnej części zamkowego wzgórza poprzez ścieżki wzdłuż stoku i altanki zapewniające schronienie i wspierające różnorodne doświadczenia w kontakcie z krajobrazem.

Do zamku prowadzi ulica, która definiuje południowo-zachodni obwód wzgórza zamkowego. Jest miejscem, gdzie styka się ono z miastem i określa dwa różne światy. Stanowi rodzaj niewidzialnej granicy, swoisty detal, tak ważny dla wypracowania specyfiki tych miejsc.

Organizacja przestrzeni wzgórza zakłada poprawę powiązania pomiędzy obszarami miejskimi na dole wzgórza, wzgórzem zamkowym i murem. Nawiązuje to do jednej z średniowiecznej koncepcji przestrzeni [4], gdzie ośrodek władzy (zamek) jest

nadrzędny względem otoczenia (miasto), natomiast w tym współczesnym projekcie następuje odwrócenie tej sytuacji: nadrzędne funkcjonalnie jest miasto, a podrzędnym, aczkolwiek istotnym i dopełniającym elementem, jest wzgórze zamkowe. Na nowo znakiem rozpoznawczym stały się ruiny zamku. Było to istotne w celu zachowania jego znaczenia dla ludności oraz wspólnej tożsamości. Dopełnieniem współczesnej artykulacji ruin zamku są bezpieczne obszary odpoczynku i kontemplacji położone w pobliżu dolnej części wzgórza. Rozmieszczone zostały wśród ciągów pieszych na kształt dawnych szlaków pielgrzymkowych. Odwiedzający, niczym pielgrzymi, mogą dowolnie kontemplować otoczenie. Pawilony zbudowane z regularnie rozmieszczonych drewnianych listew tworzą ażurowe przestrzenie – schronienia pozwalając na kontakt z krajobrazem roztaczającym się przed oczyma obserwatora. Podobne jednak bardziej komercyjne zastosowanie ma restauracja umiejscowiona między miastem a szczytem wzgórza. Kawiarnia została zaprojektowana jako łącznik między tymi obszarami, stanowiąc tym samym dodatkowy element, przyciągający odwiedzających do tego miejsca. Aby podkreślić swoją osobliwą rolę, została zbudowana w oparciu o metalową konstrukcję i wykończona Cortenem – panelami stalowymi poddanyymi korozji – zarówno na jego elewacji jak i dachu. Korodujący materiał jest swego rodzaju pokłonem w kierunku reliktu. Pokornie nie odbiera znaczenia historii tego miejsca. Stanowi strategię afirmacji nowego wobec zachowania wcześniej istniejącej tkanki, a tym samym ucieleśnia tożsamość miejsca.

W drugim obszarze, w okolicach cmentarza, podejście było związane z ideą topograficznego projektowania infrastruktury. Zarówno parking jak i sąsiednie obiekty zostały zaprojektowane jako elementy topograficzne, ściany betonowe wspierają przejście pomiędzy znacznymi różnicami poziomów. Zachodnie wejście do zamku zostało przeprojektowane wraz

z platformą u jego podstawy. Zapewnia ona przestrzeń publiczną, przeznaczoną dla spektakli i innych imprez kulturalnych. Nawiązuje do średniowiecznych bram w okolicy których tętniło życie, łączyły one w sobie zarówno cechy wnętrza i zewnątrz zamku, współcześnie natomiast stanowią kolejny przykład wnętrza miasta otwierającego się na zamek [5].

Wreszcie trzeci obszar, otoczony murami, ma na celu wzmocnienie zamku jako główny element architektoniczny miasta. Od strony ulicy prowadzącej do zamku, zachowały się fragmenty murów otaczających. Stanowią one jednak tylko mgliste wspomnienie poprzedniej funkcji, jaką pełniły. Wprowadzenie równoległe do ich przebiegu schodów nie tylko wpływa na poprawę komunikacji, ale również poprzez wykorzystanie lokalnego materiału podkreśla zarys dawnych umocnień. Tym samym nie stanowią elementu będącego oddzieleniem, lecz stają się łącznikiem.

W tym projekcie zaznacza się dążenie do stworzenia delikatnej równowagi między naturą i artefaktem, jakim są pozostałości zamku.

Innym przykładem jest rewitalizacja zamku Firmiano w Bolzano. Zgodnie z głównym przesłaniem, udało się zachować ruiny w jak najbardziej oryginalnym stanie, utrzymując niepowtarzalny klimat miejsca. Zaletą tej koncepcji jest to, że architekt nie podejmował próby rekonstrukcji obiektu, a wręcz przeciwnie, chciał pozostawić go z wyraźnie widocznymi na nim śladami upływu czasu, działania historii [6]. Dla potrzeb adaptacji zamku na funkcję muzealną, musiał wprowadzić w nim nową strukturę.

Nowo dodana konstrukcja pozostaje w tle, harmonizując swój związek z historycznymi murami. Poszczególne budynki kompleksu połączone zostały systemem kładek. Chodzący po tych trasach, stajemy się widzami przedstawienia, które rozgrywa przed nami przyroda. Szlak oferuje widok na góry. Kładki są nie tylko dopełnieniem funkcjonalnym zespołu

muzealnego, poza ułatwieniem komunikacji stanowią „naturalne” zwieńczenie. Przywołują skojarzenie z hurdykami, nie próbują ich jednak naśladować. Prostota formy tych łączników w zestawieniu z ich długością tworzy podobnie jak we wcześniejszym przykładzie nawiązanie do średniowiecznego motywu drogi, dążenia do celu. W tym wypadku została ona przeniesiona w strukturę średniowiecznego zamku i przyjmuje współczesną formę. Możemy również ten motyw powiązać z samą tematyką muzeum gór. Spotkania człowieka z górami, jego zmaganiem z siłami natury przy ich jednoczesnym odkrywaniu. Zastosowanie nowoczesnych materiałów pozwala wyraźnie odróżnić nowe elementy od form historycznych. Zabytkowa, kamienna konstrukcja ścian została zachowana i odnowiona. Natomiast perforowana stal użyta jako balustrada jest wykończeniem chodników, klatek schodowych oraz ciągów komunikacyjnych. Jej perforacja wywołuje wrażenie zanikania, zlewania się z niebem, a kolor czerwony stanowi kontynuację ceglanych murów zamku. Sprawia to, że stalowa balustrada odbierana jest jako eteryczna i ulotna na tle krajobrazu, a wręcz stworzona po to, by skromnie towarzyszyć w zwiedzaniu.

Nowe elementy architektury opierają się na konstrukcji stalowej, która zainstalowana została bez kontaktu ze ścianami istniejącymi. Wszystkie części nowej instalacji są tymczasowe, mogą zostać usunięte w dowolnym momencie. Struktury wprowadzane w ramy cylindrycznych wież są starannie oddzielone od ścian bocznych i montowane w sposób odwracalny [8]. W stalowej klatce służącej do wspięcia się ku górze w układzie wertykalnym, można odczytać intencję motywu drogi, podobnie jak dla kładki tyle że w układzie horyzontalnym. Wieże z klatkami schodowymi łączą ruch wzdłuż osi podłużnej ze szczególnym wyrazem ogólnej poziomej ekspansji i pionowego dążenia wzwyż. Zestawienie mocnych pionów z grubymi ścianami stanowi element formalny

o pierwszorzędym znaczeniu. Wprowadzane detale charakteryzuje prostota, która sprawia, że nie konkurują one z oryginalnymi elementami architektonicznymi, stanowią widoczny znak XXI w. oraz są wyraźnie odróżnione od zabytkowego budynku.

Istotny staje się fakt, że definicja detalu jako niewielkiej części większej całości jest niewystarczająca. Nie mieści w sobie subtelnego, ale szerokiego architektonicznego podejścia, w którym detal przyjmuje formę motywu łączącego [9]. Staje się on na swój sposób niezależny. Można to pozytywnie odbierać właśnie w kontekście detalu nowoczesnego w historycznej strukturze, kreowanego zgodnie z postulatami Karty Weneckiej. Jak dotąd konserwatorzy nie rozstrzygnęli problemu, gdzie leży granica nowych interwencji. Istnieje jednak obawa o doprowadzenie do interpretacji projektowania w lub przy obiektach zabytkowych nowych obiektów jako dzieł fragmentarycznych i nieharmonijnych. Podejście do działań interwencyjnych, polegające na kształtowaniu „łączników” pomiędzy przeszłością a współczesnością, prowadzi do traktowania nowych elementów jako detali eksponujących i wzbogacających substancję historyczną. Detal jako łącznik staje się elementem integrującym ruiny zarówno z otoczeniem naturalnym jak i z przestrzenią stworzoną i zamieszkiwaną przez ludzi współczesnych. Zachodzi swego rodzaju odwrócenie ról poprzez detal-łącznik. Ruiny zamku, często nadrzędne wobec otoczenia w swej pierwotnej formie, stają się ponownie „włączone w nurt życia” poprzez współcześnie nadrzędną strukturę, funkcję bądź grupę ludzi. Asekuracja, mianem której można określić nadmiernie zachowawcze podejście do aktywizacji obiektów zabytkowych, nie wydaje się być dobra. Stąd tak ważne jest, aby tworzone z zupełnie innego punktu wyjścia detale-łączniki, tematycznie „autentyczne” dawały architekturze nową siłę życiową i poetyckie przesłanie.

PRZYPISY

[1] M. Frascari, *The Tell-the-Tale Detail*, [w:] Via nr 7, Pennsylvania 1984, s. 23–37.

[2] S. Los, *Scarpa*, Köln 1994, s. 8–14.

[3] R. Murphy, *Carlo Scarpa and the Castelvechio*, Boston 1990, s. 4–9.

[4] C. Norberg-Schulz, *Znaczenie w architekturze zachodu*, Warszawa 1999, s. 93–111.

[5] E. Niemczyk, *Cztery żywioły w architekturze*, Wrocław 2008, s. 221–237.

[6] W. Tscholl, *Revitalisierung 2003–2006*, Bozen 2006, s. 72.

[7] C. Norberg-Schulz, *op.cit.*, s. 75–81.

[8] W. Tscholl, *Selected Italians Projects*, [w:] Architectural Design. Rationalism Traces, London 2007, s. 20–21.

[9] E. Ford, *The Architectural Detail*, New York 2001, s. 93–128.

BIBLIOGRAFIA

Ford E., *The Architectural Detail*, New York 2001.

Frascari M., *The Tell-the-Tale Detail*, [w:] Via nr 7, Pennsylvania 1984.

Los S., *Scarpa*, Köln 1994.

Murphy R., *Carlo Scarpa and the Castelvechio*, Boston 1990.

Niemczyk E., *Cztery żywioły w architekturze*, Wrocław 2008, s. 221–237. Norberg-Schulz C., *Znaczenie w architekturze zachodu*, Warszawa 1999.

Tscholl W., *Revitalisierung 2003–2006*, Bozen 2006.

Tscholl W., *Selected Italians Projects*, [w:] Architectural Design. Rationalism Traces, London 2007.